

УДК 004:028.5.02
316.77:371/374
004:159.952/.955
004:159.922.7/.8

Одакле прети опасност књизи

Константин Григорјевич Фрумкин
Руско филозофско друштво
Асоцијација футуролога, Москва
ariel2@mail.ru

Сажетак

Компјутери и интернет нису претња књизи и литерарној култури. Интернет, теоретски, може бити средство за ширење текстова. Непријатељ књиге је, међутим, радикална трансформација људског мишљења, појава тзв. „кликвог мишљења“, које није способно да прима дуг линеарни текст. Ради се о повећавању људске способности да се пребацује од једне до друге разнородне информације на рачун смањене способности да се усредсреди на један фрагмент. Припремом за појаву „кликвог мишљења“ бавила се сва западна култура XX века, а још раније су се елементи оваквог односа према књизи појављивали у време када је књига престајала да буде целовит естетски објекат и постајала примењени инструмент. Ако издаваштво и опстане, савремени читалац се према књизи може односити само као према компендијуму фрагмената.

Кључне речи:

компјутер, интернет, књига, читање, издаваштво, информације, когнитивни процеси, образовање.

Могућност ишчезавања књиге под утицајем компјутерских технологија обезбеђује културологе од краја прошлог века. Томе је, на пример, посвећена књига-интервју Умберта Ека и Жан-Клод Карјера карактеристичног наслова *Не надајте се да ћете се избавити од књига!* која се недавно појавила на руском језику и одмах постала популарна. На први поглед, овде је проблем чисто технички, повезан с хигијенизацијом екрана, јефтиноћом преносних електронских апаратура и могућношћу решења ауторског права унутар компјутерских мрежа. Али у таквом ракурсу није реч о књизи као таквој, већ само о штампаној књизи.

Питање о материјалним носиоцима текстуалне информације могло би и да не буде толико важно уколико би од њих зависило човеков однос према тексту. Уопште говорећи, смешно је претпоставити да претњу књизи представља прогрес у сфери ширења информације која текстове чини још доступнијим. Ако се негде и крије опасност, онда је то у мишљењу и потребама потенцијалног читаоца. Стога је главно питање које намеће развој културе делимично независно од достигнућа компјутерске технике и телекомуникација – да ли је књига потребна човеку будућности.

Паника на часу књижевности

Из масовних жалби педагога, које хвата ужас због глобалних промена које се сада дешавају код ученика средњих школа и ученика уопште, можемо сазнати да деца релативно лако пишу саставе, али се крајње тешко

изражавају. То јест, она лоше разумеју туђе мисли. Чују се такође и жалбе да деца данас мање читају и – опет – не разумеју смисао прочитаног.

Нимало није лако снаћи се у узроцима стварне или фиктивне деградације ученика, пошто се мора узети у обзир мноштво фактора. Разуме се, на данашњој школи се испољавају последице распада свих социјалних система деведесетих година. На мотивацију ученика несумњиво утиче социјална неефикасност образовања – све учесталији случајеви неподударности образованости и оште заостајање система образовања у односу на захтеве живота. На квалитет образовања утиче и до апсурда доведено ширење броја образовних институција, тако да је број места у средњим школама већи од броја свршених основаца. Али све су то специфични руски фактори, међутим, опадање средњег образовања запажа се и у многим земљама света без обзира на инвестиције у ту сферу.

Један од разлога који, с тачке гледишта наставника, заглупљују ученике, јесу дубоке промене когнитивног стила, пошто свет засићен електронским комуникацијама формира тип перцепције који се разликује од текстуалног. Филолог Андреј Зорин, професор Руског хуманистичког државног универзитета и Оксфордског универзитета, рекао је у једном од својих предавања: „Данас из многих извора пристижу вести да човечанство ступа у нову епоху што код младе генерације фундаментално мења културу рецепције: њој није потребан линеарни текст. По свој прилици, данашња култура у принципу ствара огромне проблеме младом човеку у

области рецепције вербалне културе. Савременим младим људима је тешко да раде с књишким текстовима. Али ја ипак нећу да јадикујем: 'Какав ужас!' и чупам ко-су с главе: савремени млади људи умеју масу тога што ми нисмо знали нити смо чак слутили о томе“.

Педагогија је прилично конзервативна институција која је увек наглашавала континуитет с културом прошлости. Безмало од епохе средњег века у школи је доминантна текстоцентрична култура. При том су у свим временима постојали људи „нетекстуалног“ склопа личности који се не уклапају у поменути систем. Они су дискриминисани као неуспешни, били су осуђени на физички рад и само су неки од њих успели да продру у невербалне сфере наилазећи на одговарајуће препреке и непријатности због слабих оцена из математике и језика. Друштво је рачунало с том „културном диктатуром“: децу су припремали за текстоцентричну школу и у дечјим вртићима, и у телевизијским емисијама и многим другим местима. Сада из различитих разлога на формирање мишљења и перцепције деце утиче већи број ваншколских фактора, а међу њима електронска средства комуникације: компјутери, компјутерске игрице, интернет, мобилни телефони. Вантекстовни (а делимично и дотекстовни) ниво доживљаја света налази плодно тло у свету електронске технике.

Ево шта је у једном интервјуу рекао познати британски стручњак за информатичке технологије Џемс Мартин: „Људе можемо поделити на два типа. Први тип – то су 'људи књиге'. Ти људи добијају мноштво информација путем читања и зато је њихова главна одлика изузетан обим пажње. Такви су, на пример, успешни топ-менаджери. За време преговора они увек мисле о томе које је основно питање на дневном реду. 'Људи екрана' се кардинално разликују од њих. Карактерише их брзо реаговање. То само по себи није лоше али омета координацију с другима. Током разговора 'људи екрана' стално желе да промене тему и иду даље. Данас су многи забринуте због тога што деца од малих ногу имају посла с машинама и при том не читају књиге. Расте поколење људи који су навикли да се на екрану појављује неколико ствари истовремено и захтевају да околна средина одмах реагује на њих. Већ сада је дијапазон пажње најмлађих знатно нижи него ли код оних изнад двадесет година. То може да се лоше одрази на људски разум. У будуће ће нам бити веома потребна способност доношења важних одлука и међусобне сарадње. Због тога је већ сада неопходно поставити питање о томе да ли губимо здрав разум и да ли можемо учинити нешто да бисмо га спасли. Ја сам ипак уверен да можемо“.

У свим временима било је људи различитих способности и различитих урођених склоности, али док је школа прошлости настојала да „људе екрана“ натера да читају, дотле компјутер, који светлуца екранима монитора, подстиче „људе књиге“ да обрате више пажње на кликове.

Отприлике средином деведесетих година, промене које су се збиле у човековој свести фиксирани су појмом „кликвно мишљење“. Међутим, у томе како се тај појам употребљава, постоје два врло сумњива момента. Пре свега, кликвно мишљење се сматра искључивим поседом омладине, деце и тинејџера. Друго, посматра се као искључиво негативна појава, зло против којег се треба борити. У Америци се расејана пажња ученика лечи помоћу медикамената. У Русији се у том погледу препоручује подстицање деце и омладине да више читају. Познати публицист, књижевни критичар и футуролог Сергеј Пересљегин сматра да је кликвно мишљење главни узрок опадања средњег образовања и препоручује специјалне тренинге који помажу да се пажња усредсреди на један предмет.

Могуће је да су те препоруке веома корисне. Али сама по себи идеологија борбе против кликвног мишљења је, уколико није погрешна, осуђена на неуспех. Пре свега, „кликвно мишљење“ код омладине се испољава најупадљивије, али је оно у нашој цивилизацији присутно одавно – нипошто само једну деценију пре, а ако се позовемо на изворе, онда нипошто само један век. Кликвно мишљење је вектор у развоју односа човека и информације који није настао јуче, нити ће ишчезнути сутра. Премда постоје узроци зашто је конфликт између традиционалне културе и кликвног мишљења искрсно управо у школи. Пре свега, изван оквира школе многе неподударности културних „хабитуса“ остају незапажене. Ако човек не сматра да су библиотеке и музеји потребни, он једноставно не одлази у њих, а они не шаљу патролу по њега. И једино се у школи (у школи уопште и у средњој школи посебно), култура одређеног типа појављује у форми административно-принудне силе. Једино у школи људе који нису склони читању књига приморавају да их читају. Осим тога, школа поседује висок степен културног конзервативизма док деца упијају све новотарије. Према томе, управо у школи долази до судара заштитнице и авангарде еволутивног мишљења.

Друго, кликвно мишљење не поседује само мане – реч је напросто о развоју једних когнитивних навика на рачун других. О томе је посебно било речи у књизи америчког психолога Лари Розен: *Ја, мој њоспир и ја: васпитање мрежне генерације (Me, MySpace, and I: Parenting the Net Generation)*. Аутор истиче да је јака страна „I генерације“ (Internet Generation), васпитане у епохи бума компјутерских и комуникативних технологија, њихова све већа способност да се посвете мноштву задатака. Деца интернет-генерације истовремено могу да слушају музику, четују, претражују мрежу, редигују фотографије и при том уче лекције. Али, разуме се, цена тога је расејаност, хиперактивност, мањак пажње и давање предности визуелним симболима на рачун логике и удубљивања у текст.

Координација способности

Суштина кликовног мишљења састоји се у томе што оно уме – и воли – да се брзо пребацује с једног смисаоног фрагмента на други. Главна врлина „кликвоне перцепције“ јесте велика брзина обраде информација. Друга његова особеност јесте давање предности нетекстовној, сликовној информацији. У књизи Александра Марјановича *Ерашолоија*, посвећеној процесу одбране дисертација, препоручује се убрзано „светлуцање“ различитих сличних током презентације пошто се „на прагу научних институција већ налази генерација васпитана на видеочиповима“ – а у њима експозиција једног кадра траје свега неколико секунди.

Наличје кликовног мишљења, које захтева својеврсну виртуозност и реактивност, представља неспособност рецепције дужег линеарног континуитета – истородне и једносмислене информације, у шта спада и књишки текст.

Усредсређивање пажње на један предмет навика коју индијски јоги развијају у дуготрајну медитацију – веома је важно, али и умешност брзог пребацивања на нови задатак, брзог улажења у непознату ситуацију, такође је веома важно. Парадокс је у томе што су те навике, подједнако неопходне човеку, умногоме анатогинистичке – реактивност се развија на рачун усредсређености и обрнуто. Нико не зна каква би требало да буде идеална пропорција између њих.

Вапај педагога о неопходности борбе против кликовног мишљења сведочи да суоднос концентрације и способности пребацивања, карактеристичан за омладину, не одговара идеалним представама одраслих о тој пропорцији – али тек треба доказати да је њихов идеал уистину достојан очувања. Тим пре што увек искрсава прагматично питање: ако је управо дати суоднос умешности удубљивања и умешности пребацивања оптималан – онда оптималан за које циљеве, оптималан за шта? Очигледно да „кликвно мишљење“ – то јест појачан развој навика брзог пребацивања на рачун дуже концентрације – боље одговара оној информатичкој средини у којој обитава припадник младе генерације.

Развој цивилизације отворено претпоставља неповратни заокрет дате пропорције у корист умешности пребацивања. Борити се против кликовног мишљења не значи ли прилагођавање ученика не реалности, већ систему образовања, чиме се само учвршћује расцеп тих система, одвајање ученика од преовлађујућег начина живота? Идеално узев, школа је дужна да припрема децу за реалну стварност, али када сама школа престаје да јој одговара, она не даје предност мењању саме себе, већ наоружава ученике против стварности, то јест, безмало сакати њихову психу. Друга је ствар што нам се можда не допада вектор цивилизације – али ко може да га измени? Као што смо видели, школа то није у стању, она само до-некле може да успорава глобалне промене у мишљењу.

У ствари, људи новог когнитивног стила нипошто нису интелектуално инфериорни – обрнуто, они савршено баратају многим за њих неопходним навикама. Они само испадају из културе оријентисане на текст. Ево шта каже познати блогер: „Сећам се како су деца поред мене играла компјутерске игрице. Међу епизодама била је и таква са по два-три екрана текста у којима су биле компликовано уписане распре неког јунака с локалним краљевима – шта је од кога отео, кога је увредио, како су они окупили војску, кренули у поход, како су пресекли пустињу и... Нисам успео да дочитам како су деца вртела страницу. Она су успевала да прочитају три странице одједном а ја сам једва стизао да у глави повежем њихове прве редове. Она су тражила кључ. Није им било потребно да читају ту дечју причу – био им је познат тај тип игре и знали су да из целог тог текста треба извући упутство шта треба да освоји јунак на следећој етапи игре. Да преотме заробљенике на маленом острвцу у центру карте. Да се пробије у Тврђаву Зла. Све је јасно. Наставили смо са игром даље. Текст – па и текст сижеа – постаје сувишан. Он представља скуп скривених кључева потребних за разумевање ситуације. Постао је упутство из којег се извлачи информација потребна за решење конкретног питања, али је необично читати упутство одушевљавајући се стилем. А тек га препричавати? И уопште је смишљена цака препричати оно што једва учоваш у потрази за оним што ти треба? Претураш по огромном сандуку старудија, брижљиво избацајућеш на патос старе прње, новине, некакве чизме, каљаче... најзад проналазиш оно што си дуго тражио – и искрсава питање: опишите то што сте нашли у сандуку. Па иако нисте ни видели све...“

Код људи будућности нема других навика у раду с текстовима осим њиховог конвертовања у практичне инструкције (али не и обрнуто) и зато изостаје поштовање текстова. Педагогија, која лије сузе над тим новим људским типом, наследница је средњовековне педагогије која се темељи на бубању текстова. Нема сумње, без обзира на то шта су желели људи претходних генерација, да је оваква педагогија у епохи која долази неодржива.

Стога су кудикамо здравији не позиви на борбу против кликовног мишљења, на његово прилагођавање већ умирућој култури, већ коришћење његових способности у процесу учења. Као пример за то може да послужи чланак који је написала професорка руског језика и књижевности једне од московских гимназија под карактеристичним насловом „Кликвна свест ради у прилог књижевног образовања“ (*Учишельская газетта* бр. 51 (2003)). Ауторка Татјана Мусатова пише: „Сваки професор-практичар савршено зна да су савремени ученици претежно визуелци и кинестетици. Потребно им је да виде и опипају. Да обоје и допуне... Данас је помодно кудити 'кликвну свест' тинејџера али ту

појаву морамо да прихватимо као објективну чињеницу и да натерамо да та 'кликловна свест' ради у прилог развоја ученика... Ма колико изгледало парадоксално, али такав, споља гледано, неозбиљни манир као што је подвлачење текста маркерима, је веома продуктиван за тако озбиљну делатност као што је анализа поетског дела“.

Историја питања

Жалбе професора на ученике сведочи о фундаменталном цивилизацијском заокрету. Данас на наше очи почиње да се испуњава пророчанство канадског филозофа Маршала Маклуана о томе да ће развој електронских средстава комуникације вратити људско мишљење на предтекстуалну епоху и да ће линеарни континуитет знакова престати да буде база наше културе. Најинтересантније је то што је Маклуан писао своје књиге шездесетих година прошлог века и што је имао у виду само телевизију која је у наше време прилично архаична јер ипак претпоставља линеарни континуитет нарације: филм и емитовање. Да би придао телевизији савремен облик, човек је приморан да се лати командног пулта и почне да пребацује канале – тек тада, нарезавши слике на поједине међусобно неповезане фрагменте, он телевизијску емисију доводи у склад са савременим менталитетом.

За кликовну свест која стоји на прагу чак је архаичан и стрип јер собом оличава линеарни континуитет. Стога се опасност за књигу не крије у електронском методу преношења информације, већ у томе што се губи разумевање зашто је заправо потребан линеарни континуитет у излагању мисли када се смисао може уденути у линеарно међу собом неповезане кластере. Лексикон са кратким чланцима који узајамно упућују једни на друге – то је штампана књига будућности. Текст будућности је – кратак исецкани текст.

„Мишљење постиндустријске епохе“ учинило је први корак онда када су се појавиле новине – формати преношења информација који се састоје од великог мноштва кратких, узајамно неповезаних текстова. Већ у XIX веку су многи истакнути посленици традиционалне европске културе схватили да су новине – моћна антикултурна сила која преиначује мишљење и васпитава посебан тип учесника културног процеса: површног, расејаног, способног да посматра свет само кроз призмину новинског чланка који није у стању да усваја сложенију интелектуалну продукцију. Европски интелектуалци почињу да пишу гневне чланке на адресу новина. Критичар Скабичевски покушава да одврати Чехова од сарадње у новинама говорећи да му новинско царство прети судбином клоуна, лакрдијаша и, најзад, исцеђеног лимуна. Цветајева пише гневну песму „читаоци новина“:

*Гушачи йразнина.
Чишаоци новина!
Новине – чишај: клеветша,
Новине – чишај: йроневера.
Сваки сшубац: лајарија,
Сваки нови рег – бљувошшина.*

Хесе у свом роману *Игра сшаклених йерли* разобличава покушај штампе да кокетира с интелектуалним темама створивши за то познати појам „епоха фељтона“. Фељтонима је у роману посвећено неколико страница: „... Како изгледа они су, као нарочито омиљени део у материји дневне штампе, произвођени на милионе, чинили главну храну читалаца оскудна образовања, извештавали или боље 'ћаскали' о хиљадама предмета из области знања... Омиљени садржаји таквих написа биле су анегдоте о животу чувених људи и жена и њихова преписка. Носили су назив, на пример, 'Фридрих Ниче и женска мода око 1870', или 'Омиљена јела композитора Росинија', или 'Улога псетанцета у животу великих куртизана' и слично. Даље, била су омиљена размишљања с гледишта историје о актуелним предметима разговора имућних, као 'Сан о вештачкој производњи злата током векова', или 'Опити хемијско-физичког утицаја на време' и стотине сличних ствари... Ако би нека чувена слика променила сопственика, ако би се неки рукопис од вредности продавао на лицитацији, ако би неки стари племићким именом уплела у какав скандал – читаоци су кроз много хиљада фељтона сазнали не само те чињенице, већ су истог или идућег дана добијали такође још много анегдотског, историјског, психолошког, еротског и другог материјала. О свакидашњој крилатици, о сваком дневном догађају разливала се бујица ревносних писања. Објављивање, испитивање и формулисање свих тих саопштења кроз је носило печат брзо и неодговорно произведене масовне робе“.

Хесе осуђује фељтоне у име елитне, снобовске културе; он у њима види банализовање, популаризацију и бескорисно расипање снага, али ми, посматрајући Хесеове инвективе у ретроспективи, видимо да „фељтон“, онакав какав је био у немачкој штампи тридесетих година XX века, оличава само етапу у уситњавању (у директном и преносном значењу) информатичких текстуалних формата.

Уситњавању вести, појачавању њихове лаконичности, погодовала је појава електронских веза. Телеграф је довео до појаве специфичног телеграфског језика – крајње лаконског на одређеном ступњу, без употребе предлога и везника. У историји руског језика управо ширењу телеграфске везе за време Првог светског рата ми дугујемо такву накарадну али неопходну појаву као што је абривијатура, без које су данас незамисливи пословни, административни и језик штампе. Телеграф је условио настанак агенција које су посебни жанр крајње

сажетих информација у потпуности лишених било каквих реторичких или интелектуалних украса. Од времена када су почетком XX века новине почеле да објављују саопштења телеграфских агенција без литерарне обраде, ове последње су почеле да играју улогу еталона концентрације смисла што представља оријентир целокупне штампе.

Истина, дуго времена је штампа представљала компромис између, с једне стране, потребе културе за диспаратним фрагментима информације и, с друге стране, традиција литерарности у књижевном или квазикњижевном облику њихове продукције. Часопис или новина, иако су се састојали од појединих чланака и белешака, обједињавани су у бројеве или томове, од којих је сваки био подељен на поглавља поређана по некој хијерархији (при чему су у скоро свим случајевима политичке новости истуране напред). У том смислу, бројеви новина и часописа представљали су квазицеловите посланице унутар којих су поједини чланци вршили улогу поглавља и, у крајњем резултату, могли да се с извесном резервом прихвате у таквом својству.

Интернет је утицао на штампу не толико путем расцепканости текстова, колико кроз растурање бројева и претварање засебно узетог чланка у елемент не броја или засебног издања, па чак ни елемент бујице информатичког ресурса, већ у елемент глобалног информатичког простора. При чему, многе публикације са мреже настављају да публиковане материјале обједињавају у бројеве. За та издања, која паралелно излазе у штампаном облику, то је природно, а чисто виртуелна СМИ [средства масовних информација] то чине по традицији. Међутим, редакцијске намере немају значај, пошто за читаоце целина таквог издања нема значење реалности, јер читалац обезбеђује приступ материјалима помоћу различитих електронских претраживача.

Паралелно са победничким ходом телеграфа, телеграфских агенција и абревијатура у сферу високих уметности, модернизам је почео да експериментише с разлагањем смисла на неповезане фрагменте. Футуристичко сликарство је исецало свет на коцке и зраке, књижевници-модернисти су разбијали линеарност нарације. Када је писао *Ојало лишије* Розанов се јавно залагао за *Живи часопис*, иако није знао за њега.

Дадаиста Тристан Цара је у исто време предложио да се поеме исецкају и да се речи или фразе извлаче из шешира произвољним редом и тако ствара ново дело. Акција Тристана Царе није била значајна сама по себи, већ је његова формула постала изузетно симптоматична и од тада историчари књижевности неизоставно Цару називају претечом посебне авангардне технологије – исецања, или *cut-up*, која се бори против линеарности традиционалних уметничких дела. На пример, 1959. године уметник и писац Брион Гајсин сецкао је новинске чланке на комадиће и реконструисао их насумице.

Доцније су међу ствараоце текстова у технологији *cut-up* убрајали Вијема Бериуза, Џефри Нуна а такође и Курта Кобејна из групе „Nirvana“.

Књижевни постмодернизам са својом естетиком колажа и каталога био је не само „круна“ развоја западне културе у XX веку, већ и наредни пропламсај авангардистичке, антикласичне линије ове културе – линије која је започела у најмању руку заједно с двадесетим веком. Међутим, занимљиво је какав је суоднос постмодернизма и епохе масовних комуникација. Иновације које су постмодернисти уносили у структуру књижевних дела – техника колажа, фрагментарност, систем упућивања на друге текстове, склоност коментарисања, иронија – биле су „егзотичне“ за штампану књижевност, али веома тачно одражавају информатичко понашање човека на интернету и уопште у систему електронских комуникација. Данас у томе не видимо ништа необично али ако погледамо хронологију, можемо уочити да је постмодернизам отприлике двадесет година претходио епохи комуникација. Развој постмодернистичке књижевности започео је отприлике седамдесетих година XX века (по неким верзијама још педесетих), док је масовно ширење електронских комуникација започело деведесетих година. То јест, постмодернизам је, још ништа не знајући о интернету, на хартији имитирао понашање човека на њему. А када се интернет појавио формирао је постмодернистички субјект комуникација не обзирајући се на већ постојећу естетику постмодернизма.

Кудикамо истинитије би било рећи не то да је постмодернизам предосећао могућности телекомуникација, већ то да је предосећао онај тип личности који је осећао потребу за електронским комуникацијама ради најоптималнијег задовољења својих потреба – на исти начин као што је сто година раније осећао потребу за штампом и телеграфом. Постмодернизам је имао не само своју естетику већ и прагматику – он је симптоматички фиксирао оне форме за којима је осећао потребу све бројнији „напредни“ тип грађанина западне цивилизације.

Одакле је настао „расцепкани човек“

Могу се издвојити пет кључних фактора који су условили настанак новог типа вести – носиоца „кликног мишљења“.

Први фактор – убрзање темпа живота и с њим директно повезани пораст обима информација, што намеће проблем избора и скраћивања информације, издвајање главног и филтрацију сувишног, замену текстова конспектима, рефератима и сурогат-резимеима, замену речи симболима. Култура књиге не подразумева скраћивања, кратка излагања која јој нису еквивалентна и која представљају други текст.

Други фактор – потреба за што актуелнијом информацијом и што бржом њеном доступношћу која такође

проистиче из узбрзања темпа живота. Сама по себи, актуелност није лоша јер скраћује време које је потребно за уопштавање приспеле информације и поимање узрочно-последничних ланаца у које се удева нова вест. Актуелни текст напосто не успева да укључи у себе и интерпретативни део.

Трећи фактор – повећање разноликости пристиглих информација. Западна култура је континуирано инстирала на проналажењу што више фактора који утичу на било коју појаву која је интересује. Управљање предузећем захтева како техничку, тако и финансијску информацију. Исход рата зависи од економије, пропаганде, моралног расположења становништва и достигнућа академске физике. Наставник математике мора да се разуме не само у свој предмет већ и у психологију ученика. Свака нова група фактора означава настанак нове бујице новости које се односе на ту тему.

Четврти фактор – повећање броја послова којима се један човек истовремено бави. Пре педесет година „занимање“ је претпостављало потпуну преокупацију човековог живота, а обављање неколико послова сведочило о површности или особеној „узаврелој природи“. Данас се занимања називају „пројектима“ и у тој речи се садрже две значајне конотације. С једне стране пројекат, за разлику од „посла“ и „занимања“, има ограничен рок трајања и бива замењен другим. С друге стране, он не претендује на то да монополише човеково време и пажњу. Данас се у напредним слојевима западног друштва одомаћило истовремено бављење неколиким пројектима: писац пише неколико романа, бизнисмен управља неколиким бизнисима, итд. Пошто се човек истовремено бави разним пројектима, приморан је да има посла с различитим информатичким токовима који пристижу од сваког од њих. Разговор о пројектима је тим важнији што сваки од њих представља по себи такву реалност коју је писана култура навикла да презентује уз помоћ категорије сижеа. Један пројекат – то је један сиже с почетком, средином и завршетком, све према Аристотеловој *Поетици*. Међутим, сиже је основа целовитог текста, књижевног дела. Многопројектност руши ту основу.

Пети фактор – пораст демократије и дијалогичности на различитим нивоима социјалног система, прелаз реторике у дијалектику и проповеди у дискусију. Линеарни текст је монолог аутора. Реплике сабеседника развијају текст на фрагменте.

Све ове околности створиле су особену културу рецепције информације коју бисмо – узимајући у обзир негативан однос према појму „кликвно мишљење“ – могли назвати алтернационом (од речи „алтернација“ – „смењивање“). Сродна обележја алтернационе културе су: висока фрагментарност информативног тока, велика разноликост и потпуна разнородност приспелих информација и навика брзог пребацивања с фрагмента на фрагмент.

Сви фактори који су условили алтернациону културу нису од јуче. И потреба за фрагментарном, нелинеарном информацијом може се уочити у самим недрима књишке културе. Замислимо човека који није читао књиге неког класичног аутора – рецимо Канта – али је при том у приличном броју читао доцнију филозофску литературу у којој се може наћи доста позивања на овог аутора и интерпретација његових идеја. На крају, разуме се, он упознаје све његове важније мисли по овом или оном питању, па чак је у стању да полаже испит из Кантове филозофије на неком факултету: знаће у којој је књизи која идеја изложена. Али ће му остати потпуно непознат аутентични Кантов текст, а посебно она доследност излагања његових идеја које су нашем јунаку већ познате.

Разуме се, за историчара филозофије – онога који се односи према Канту као културној појави – толико површно знање је недопустиво, јер управо повезаност мисличевих идеја карактерише његову непоновљиву „физиономију“. Тим пре је такво површно знање недопустиво за естету који ужива у самој целовитости Кантове мисли, у прелажењу судова великог филозофа једног у други. Али ако читалац није ни историчар ни естет, онда он можда неће ни осетити потребу да се обрати оригиналима Кантових књига и то не због тога што нема за то времена, снаге и стрпљења, већ због тога што види како стварност поступа с његовим наслеђем. Он види да у својој целовитости, у својој линеарној доследности, Кантове идеје практично одсуствују у познијој литератури (са изузетком специјалних књига о њему и поглавља у уџбеницима). У стварности, целокупна доцнија литература поступа са старим ауторима онако како људски организам поступа са храном. Она их „вари“ разлажући на поједине састојке, а затим те „разложене“ елементе користи онде где сматра умесним, уграђујући добијене „протеине“ у нова „тела“. Понегде се на пригодном месту наводи неки цитат из Канта, понегде се позивају на његову мисао, на његово запажање – и сви ти употребљени фрагменти скоро су независни један од другог.

Постоје, истина, „тешко сварљиви“ аутори, на пример, Хегел, филозоф до те мере „мрачан“ да у каснијој литератури најчешће сусрећемо не толико позивања на поједине његове исказе, колико на „хегеловску филозофију“ и „хегеловски пројекат“ у целини. Али испоставља се да је и овакво уопштавање Хегела само компактан смисаони елемент „отргнут“ од корпуса његових текстова и целовитости његовог наслеђа.

У култури, онако како она функционише, наслеђе било ког популарног древног аутора присуствује као скуп неповезаних фрагмената. У сличном виду су до нас дошли текстови неких древних мислилаца, на пример, Епикур и Демокрит су безмало искључиво познати по фрагментима и позивањима на њих од стране доцнијих аутора. При том, они чврсто држе своје место у култури, посебно стога што идеје имају значај саме по

себи, независно од облика исказивања. Идеја атомизма је толико значајна да је Демокрит заузео своје место у историји филозофије, без обзира на одсуство целовитих текстова.

Можемо, дакле, да констатујемо: у епохи процвата књишке културе ноосфера је осећала потребу не за целовитим књигама, већ за скуповима фрагмената из њих. А „кликвно мишљење“ XXI века је само заострило ту стару потребу културног система да разбија информацију на прагматички употребљиве фрагменте.

Самоубиство уџбеника

Размотримо сада шта с књигом чини процес образовања.

Ученик долази у школу почетком године с гомилом уџбеника које, међутим, једва да можемо назвати књигама јер се уопште не читају онако како се читају књиге. Такав, пак, скуп неуџбеничких књига требало би да се чита редом, више или мање једна иза друге, али понекад можда и по две књиге истовремено. Уџбеници су, пак, намењени да се читају на махове, по једно поглавље, у комбинацији с другим уџбеницима који између себе нису повезани ничим сем распоредом лекција.

Школски распоред је истинско изругивање култури читања и целокупној гутенберговској идеји линерарног текстуалног континуитета: једном предмету и једној књижи овде је посвећено не више од једног академског часа, после чега се ученикова пажња мора брзо пребацити на потпуно други предмет и други уџбеник. Школа, разуме се, уводи овај „отрцани“ режим не због лошег укуса методичара, већ због грандиозности задатака који стоје пред њом: да за ограничено време у главу ученика „упакује“ обилат скуп знања из најразличитијих наука.

Елем, тамо где се из прагматичних разлога повећава компактност и разноликост информације, навика апсорбовања хомогеног информатичког тока замењује се навиком брзог пребацивања између многих таквих токова.

Уџбеничка и приручна литература уопште поседује многа обележја слична некњижној култури. У њој одсуствују или су потиснути механизам ауторства и моменат задовољства од читања. Она није намењена за континуирано читање, већ за консултовање појединих њених фрагмената према потребама. Она је релевантна у складу с одређеним институционалним и технолошким реалностима и застарела заједно с њима. Уџбеници и приручници су повезани с одређеним школским установама, професијама и гранама производње и немају смисла изван њиховог контекста. Тиме се они разликују од дела уметничке књижевности која задржавају актуелност и после ишчезавања њихових културних контекста. Калдеронове трагедије се изводе и данас, без обзира на нестанак племићке части и двобоја.

Ауторска књига, намењена за континуирано читање, ради у режиму информације за којег су карактеристични: 1) задовољење потреба не само читалаца, већ и аутора (на пример, за самоисказивањем); 2) одсуство традиција или услова сарадње с другим ствараоцима – ауторска књига се рађа у условима слабе институционализације интелектуалне делатности; 3) нестандартност поставки информатичког продукта на основу чега је читалац приморан да личност аутора прихвати за уникатни и незамењиви извор њему потребних текстова. Због тога се вредност придаје не само информацији коју носи текст, већ и његовим формалним обележјима, на пример, распореду материјала. Статус реткости ауторских квалитета води култу аутора-генија; 4) довољно времена које читаоцу стоји на располагању за читање књига; 5) присуство естетичке компоненте у текстовима вредне саме по себи.

Литература за практичне и заузете људе јесте књига практичне намене, створена у условима систематске, колективне и институционализоване информатичке производње, лишена свих претходно побројаних обележја: место романа и поема заузимају приручници.

Читање приручника захтева непрестано пребацивање с теме на тему, он је степеник који води од света књига ка свету где чланак из лексикона више није само његов саставни део, већ део глобалног информатичког простора, ка свету не лексикона, већ лексичких чланака и информатичких одредница.

Редукација институције ауторства у књижевности европског средњовековља умногоме се објашњава тиме што је црквена књижевност, у првом реду, институционални производ, друго, она је претежним делом приручна, иако у посебном смислу. Оваплоћење прагматичних тенденција црквене књижевности представља зборник молитава. Та књига је апсолутно прагматична, она не представља вредност по себи, већ је искључиво намењена да буде при руци кориснику за одређену делатност. Она није ауторска, јер је црква моћна фабрика за производњу књига такве врсте и радници те фабрике су узајамно замениви. Она није уникатна, пошто је црква у стању да ствара и друге зборнике молитава. Она није целовита, пошто је посебна молитва, којом се верник обраћа Богу, кудикамо важнија од њихове међусобне повезаности у молитвенику, а посезање за појединим молитвама врши се према потреби. И, најзад, верник би требало да буде потпуно равнодушан према самоизражавању састављача молитава.

У сфери наука и професија, идеја целовитости књиге тесно је повезана с идејом било које предметне области као система. Систем науке или професије захтева доследно излагање и целовито поимање. Међутим, хармонично постојање тог „културног стила“ траје све дотле док има смисла изоловано постојање дате предметне области – док постоје, на пример, хемичари који сматрају за част да не познају ништа друго осим хемије.

Међутим, у најмању руку од друге половине XX века, изолација наука и професија почела је да се руши, почеле су да ничу све захтевније интердисциплинарне комбинације.

Одраз тог процеса у сфери комуникација јесте аналогно комбиновање текстова који припадају различитим дисциплинама. Типичан резултат тога је књига која је написана у коауторству од стране неколико представника различитих дисциплина или интердисциплинарни зборник. Али даљи развој ове тенденције требало би да има за последицу режиме комбиновања информације из различитих извора – књишка форма је била сувише строга за свет сталних интердисциплинарних трансгресија. Друга је ствар што је интердисциплинарност родила потребу одрицања од књиге, иако недовољно снажну, како би превладала инерцију књишке културе, нарочито у условима одсуства техничких алтернатива. Конференције с усменом комуникацијом и лична преписка поврх тога су, по свој прилици, целокупни опозициони арсенал. Електронски медији и интернет на страни интердисциплинарних комуникација показали су се кудикамо делотворнијим.

Додајмо, такође, да књига као културни феномен, као дуги монолог, посвећен једној предметној области, може да постоји само у условима када је стручњак за дати предмет довољно изолован не само од других дисциплина, већ и од реалног живота. Књига је продукт затворене касте интелектуалаца, која управо на основи своје затворености (на катедрама, у лабораторијама, у боемском животу „слободних професија“), може себи да дозволи да се бави једном уском специјалношћу. Стварни живот је по својој суштини „интердисциплинаран“.

Дакле, узрочно-последични ланац промена у култури је отприлике овакав. Доминација прагматике у начину живота, судар с реалном стварношћу, рађа убрзање ритма рецепције информација и руши истоврсност њеног садржаја, разбија је на мноштво фрагмената различитих стилова. Такав преображај информатичког поља у којем обитава човек, приморава га да преуређује своје мишљење и перцепцију у режим који сам назвао алтернационим, за који је карактеристично брзо пребацивање с једног фрагмента информације на други.

Интернет и друге електронске комуникације саме по себи нису непријатељи књишкој култури, на шта је скренуо пажњу Умберто Еко када је говорио да је, упркос Маклуановом пророчанству, интернет у првом реду свет текстова који нас враћа у Гутенбергову галаксију. Еко је имао основа за такве констатације, пошто је Маклуан противстављао полиграфију као транслатор текста и телевизију као транслатор слика. Али данас искрсава конфликт не између текста и слике, већ унутар света текстова и света слика, између режима уроњавања у један информатички ток и режима сталног пребацивања с једног тока информација на други. Претњу

књижи не представља одрицање од текста као таквог, већ одрицање од дугог, целовитог и линеарно сазданог текста. То исто се збива и у свету слика, где се филму противставља клик.

Електронске комуникације су до те мере универзалне, да могу да се служе различитим когнитивним стиловима. Интернет, ридери и друга електронска средства, у потпуности би могли да дају нов замах књишкој култури, смањујући уз то и трошкове њене производње. Али те исте комуникације на најбољи начин задовољавају потребе мишљења новог типа које је изнедрио модерни свет. И које је настало уз учешће електронских комуникација, али нипошто само захваљујући њима. Интернет и нове комуникације не само да стварају, већ у већој мери олакшавају и изражавају нов однос човека према информацији.

Ако се вратимо на разговор о књижи, онда се све претходно речено односи на понашање читалаца. У знатно мањем степену се то тиче писца, издаваштва и трговине књигама. Намигујући у мислима Умберту Еку и Жан-Клод Карјеру, писац може да се теши илузијом да је његова књига целовит текст. Али књижи предстоји сусрет с читаоцем који ће успети да прочита фрагмент из ње – и лати се нечег другог. Сликвито речено, цвекла се у дућану продаје цела, али се употребљава у облику салате...

Аутор текста, Константин Григорјевич Фрумкин (Москва, 1970), је културолог, магистар наука, заменик главног уредника часописа *Компания* и координатор Асоцијације футуролога при Руском философском друштву.

Текст је преведен из часописа *Знамя: Ежемесечный литературно-художественный и общественно-политический журнал* бр. 9 (Москва, 2010).

Превео
Добрило Аранитовић

Литература

1. Джеймс, Мартин. „Тенденции, которые мы наблюдаем, могут угрожать человеческому разуму“. Review (Московский экономический форум), Приложение к газете Коммерсантъ №17, 3834 (5. 2. 2008).
2. Карьер, Ж. К. и У. Эко. Не надейтесь избавиться от книг!. М: Симпозиум, 2010.
3. З. Марьянович, А.Т. Эрратология или как избежать наиболее неприятных ошибок при подготовке диссертации. М: Вузовская книга, 1999.
4. Мусатова Т. „Клиповое сознание работает на литературное образование“. Учительская газета № 51 (2003) <http://www.ug.ru/archive/2478>.
5. Переслегин, С. Проблемы школьного образования и мышления молодежи. http://www.treko.ru/show_article_789.
6. Rosen, Larry D. Me, MySpace, and I: Parenting the Net Generation. Palgrave: Macmillan, 2007.

What Threatens Books

Summary

Computers and Internet are not the threat to books and literary culture. Theoretically, the Internet can be a means to disseminate texts. The enemy of the books is, however, radical transformation of human thought, the emergence of so-called „click-thinking,” which is not able to receive a long linear text. The point is that the human ability to switch from one to the other disparate information increases on account of the reduced ability to focus on a single fragment. The entire Western culture of the twentieth century had been dealing with preparations for the emergence of „click-thinking”, while the elements of such a relationship to a book appeared even earlier at the time when it ceased to be a comprehensive aesthetic object and became an applied instrument. If publishing somehow survive, the modern reader may refer to the book only as a compendium of fragments.

Key words:

computer, Internet, books, reading, publishing, information, cognitive processes, education.

Фрумкин Константин Григорьевич

Откуда исходит угроза книге

Резюме

Компьютеры и Интернет не являются угрозой для книги и книжной культуры. Теоретически Интернет может быть средством распространения текстов. Врагом книги являются радикальные трансформации человеческого мышления, появление так называемого «клипового мышления», не способного воспринимать длинный линейный текст. Речь идет о росте человеческой способности переключаться между фрагментами разнородной информации за счет уменьшения способности сосредотачиваться на одном фрагменте. Подготовкой к появлению клипового мышления занималась вся западная культура XX века, а в более ранние периоды элементы «клипового» отношения к книге встречались тогда, когда книга переставала быть эстетически целостным объектом и становилась прикладным инструментом. Даже если книгоиздание сохранится, современный читатель может относиться к книге только как компендиуму фрагментов.

Ключевые слова:

компьютер, Интернет, книга, чтение, книгоиздание, информации, когнитивные процессы, образование.